

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Ткаченко Тетяна Володимирівна

УДК 321.01:328.123

Опозиція як чинник формування
демократичної політичної системи в Україні

23.00.02 – Політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник –

доктор політичних наук, професор

Бабкіна Ольга Володимирівна,

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,

завідувач кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, доцент

Романюк Анатолій Семенович,

Львівський національний університет імені Івана Франка,

професор кафедри політології;

кандидат політичних наук

Балабан Ростислав Валерійович,

Інститут політичних і етнонаціональних

досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України,

старший науковий співробітник відділу

теоретичних та прикладних проблем політології.

Захист відбудеться « 30 » вересня 2009 року о 1400 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «28» серпня 2009 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради М. А. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Серед політичних інститутів, проблема формування яких в контексті посткомуністичних трансформацій привертає увагу дослідників, особливе місце посідає інститут політичної опозиції, який є одним із основних чинників демократизації політичної системи. Сучасна політична наука та досвід розвинутих демократичних країн показав, що конструктивна опозиція є ефективним засобом цивілізованого узгодження інтересів різних соціальних груп, невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин. З іншого боку, відсутність дієздатної опозиції або легітимних каналів для реалізації її поглядів може спричинити підвищення рівня соціальної нестабільності, спровокувати політичну апатію населення, або навпаки — розвиток подій за конфліктним сценарієм.

З огляду на це важливим для становлення в Україні ефективного інституту опозиції є теоретичне осмислення процесу його формування та розвитку, дослідження чинників трансформації політичної опозиції та її впливу на демократизацію політичної системи України. На сьогоднішній день в Україні створено певний науковий доробок в новітньому осмисленні різних аспектів феномену опозиції. Зокрема, методологічні аспекти проблеми функціонування політичної опозиції в українському суспільстві, її взаємовідносини з владою, організаційна будова, ідеологічні, соціальні та правовові основи діяльності політичної опозиції розглядались в роботах: В. Бабкіна, Ю. Бадзьо, Т. Батенко, В. Беха, С. Бондар, І. Варзаря, Н. Вінничук, О. Гараня, В. Горбатенка, О. Гриніва, І. Жданова, В. Журавського, І. Когута, О. Кукуруз, А. Колодій, М. Михальченка, Р. Павленка, Н. Піскарьової, І. Побочия, О. Совгирі, Ф. Рудича, С. Рябова, М. Томенка, Л. Червоної, П. Шляхтуна, В. Якушика та ін.

Незважаючи на певні наукові здобутки в цій галузі та очевидну актуальність проблем, пов'язаних із становленням та функціонуванням

інституту політичної опозиції, в сучасній вітчизняній науковій літературі теоретичному дослідженню цього феномену не приділяється достатньо уваги. Так, ряд питань, присвячених науково-теоретичному аналізу різних аспектів проблеми формування політичної опозиції в Україні, можна зустріти в статтях та монографіях, що присвячені вивченню феномена влади, політичних партій та партійних систем, режиму, політичної культури, проблем демократизації політичної системи України, політичної еліти та лідерства. Проте праць, присвячених безпосередньо політичній опозиції як цілісному теоретичному конструкту, не багато. Більш детально проблема політичної опозиції досліджена в рамках зарубіжної політології. Зокрема, науковим підґрунтям для написання теоретико-методологічної частини дослідження стали праці М. Дюверже, О. Кірхгаймера, Р. Даля, Є. Колінські, Х. Лінца, Дж. Сарторі та ін. Разом з тим, кількість перекладних праць з аналізу феномена опозиції є недостатньою, що звужує наукові можливості для дослідження даної проблематики.

Крім того, у вітчизняній політичній науці переважає підхід до розуміння опозиції як певного протистояння владі або як інституту демократичної політичної системи в контексті лише його нормативно-структурного визначення, але при цьому поза увагою залишається змістове наповнення опозиції як демократичного інституту, його функціонального суспільно-політичного призначення. Для суспільства, яке обрало демократичний шлях розвитку, недостатнє або викривлене розуміння сутності та призначення його інститутів є досить загрозливим в процесі демократизації політичної системи. Тому, суспільно-політичні реалії українського соціуму актуалізують дослідження проблем, пов'язаних з формуванням політичної опозиції в Україні, її становлення як дієвого інституту демократичної політичної системи.

Таким чином, комплексне дослідження процесу становлення, умов трансформації та проблем формування в Україні політичної опозиції як

демократичного інституту є нагальним науковим завданням, що й зумовило вибір теми дисертаційної роботи, визначило її структуру і зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою комплексної наукової дослідної теми кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ імені М.П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 27 січня 2005 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 3 від 07 листопада 2005 року).

Об'єктом дослідження є політична опозиція як один з головних інститутів сучасної демократії.

Предметом дослідження є особливості формування політичної опозиції в Україні як одного з чинників демократизації її політичної системи.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дисертаційного дослідження є розкриття сутності та аналіз особливостей становлення політичної опозиції як чинника демократизації політичної системи України.

Поставленій меті підпорядковані наступні завдання дослідження:

визначити основні теоретичні підходи до феномену опозиції в історико-політологічному аспекті, дати обґрунтування її сутності в сучасних політологічних концепціях;

розкрити сутність поняття політичної опозиції як інституту демократичної політичної системи, визначити її суспільно-політичне призначення, з'ясувати умови функціонування опозиції як ефективного інституту політичної системи, виділити основні її види та форми;

виділити й проаналізувати етапи формування та умови трансформації політичної опозиції в Україні за роки її незалежності, виявити їх сутнісні характеристики;

здійснити аналіз та виявити проблеми становлення інституту політичної опозиції в Україні на сучасному етапі її розвитку, розробити рекомендації щодо їх вирішення;

виявити та здійснити аналіз світових моделей політичної опозиції, оцінити перспективи становлення інституту політичної опозиції в Україні в контексті світового досвіду та українських реалій.

Методи дослідження. Виділені в даному дослідженні мета і завдання передбачають використання комплексу філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів та підходів, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів. Так, системний та структурно-функціональний підходи стали основою для дослідження політичної опозиції як елемента політичної системи. Порівняльно-історичні методи, зокрема, ретроспективний був використаний при аналізі формування ідеї політичної опозиції в світовій політичній думці, а також концептуальних її розробок в зарубіжній та вітчизняній політології; метод періодизації дозволив виділити етапи формування політичної опозиції в незалежній Україні з метою виявлення певних закономірностей та характеристик цього процесу. Застосування методів теоретичного моделювання допомогло створити загальні схеми формування та функціонування політичної опозиції в рамках різних систем. Прогностичний метод був використаний для побудови гіпотез відносно тенденцій подальшого розвитку політичної опозиції в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є комплексним дослідженням особливостей формування інституту політичної опозиції в незалежній Україні в контексті не лише його структурно-нормативного визначення, а й змістового наповнення цього процесу —

функціонального, політико-соціального, культурницько-ідеологічного, нормативно-ціннісного, історико-теоретичного аспектів.

В межах здійсненого дослідження одержано результати, які відзначаються науковою новизною і у вигляді тез висуваються на захист:

– дістало подальшого розвитку дослідження сутності політичної опозиції як інституту демократичної політичної системи. На основі інституційно-функціонального підходу запропоновано авторське визначення поняття політичної опозиції, під якою розуміється легальна форма протистояння й протидії офіційному політичному курсові, що передбачає можливість і здатність здійснювати контроль, висловлювати позиції та впроваджувати альтернативні пропозиції з метою заволодіння домінуючим владним ресурсом;

– вперше проведено комплексне дослідження процесу формування політичної опозиції в Україні за роки її незалежності та запропоновано авторську періодизацію процесу становлення інституту опозиції в Україні, у відповідності з чим виділено та проаналізовано наступні етапи її формування: 1) етап т.з. тотальної опозиційності (від проголошення української незалежності 1991 року – до парламентсько-президентських виборів 1998-1999 рр.); 2) етап визрівання політичної опозиції (від парламентсько-президентських виборів 1998-1999 рр. – до парламентських виборів 2002 рр.); 3) етап становлення опозиції як джерела альтернативної політики (від парламентських виборів 2002 р. – до «помаранчевої революції» 2004 р.); 4) т.з. «постпомаранчевий» період розвитку політичної опозиції в Україні (після президентських виборів 2004 року і до сьогодення);

– виявлено сутнісні характеристики кожного етапу формування опозиції, аналіз яких дозволяє говорити про циклічний характер її становлення. Визначено, що процес формування політичної опозиції в Україні характеризується чередуванням об'єктивних та суб'єктивних передумов для її розвитку. Визначено чинники формування та умови трансформації опозиції в Україні за роки її незалежності, серед яких:

особливості політичного режиму, трансформація виборчої та партійної систем, поява серед української контреліти харизматичних лідерів, громадська підтримка дій опозиції, «помаранчева революція» як індикатор появи в країні опозиції як впливового політичного актора, «постпомаранчева» демократизація політичного процесу та проведення вільних виборів, реалізація політреформи;

– поглиблено дослідження основних проблем становлення опозиції в Україні як інституту демократичної політичної системи. Доведено, що негативно на формування інституту опозиції в Україні впливають чинники, що мають безпосереднє відношення до цього процесу — несформованість традицій опозиційної діяльності, відсутність консенсусної політичної культури політичної еліти в цілому та цивілізованої культури опозиційної діяльності зокрема, слабкість опозиційного лідерства та відсутність внутрішнього механізму генерування ідей, нерозуміння серед політиків та громадськості в цілому справжньої суті та призначення опозиції як інституту демократичної політичної системи, невизначеність нормативно-правового статусу політичної опозиції, обов’язків та гарантії її прав, — та чинники загального характеру, що пов’язані з проблемами демократизації політичної системи України в цілому;

– на підставі аналізу світового досвіду з питань організації та функціонування політичної опозиції виділено та охарактеризовано моделі політичної опозиції. Зокрема, вперше визначено моделі політичної опозиції за такими критеріями, як: тип політичного режиму (моделі опозиції в країнах з тоталітарним режимом, країнах з демократичним політичним режимом, в авторитарних суспільствах, в країнах перехідного типу); форма державного правління та домінуючий суб’єкт управління (моделі опозиції, що притаманна парламентським, президентським та змішаним республікам). Доповнена класифікація моделей опозиції, виходячи з категорій консенсусу і політичної багатоманітності (моделі опозиції в консенсусних та конфліктогенних біполярних системах, консенсусних та конфліктогенних

багатополлярних системах, в однополлярних системах). Уточнена класифікація моделей політичної опозиції на основі таких ознак, як характер партійної системи і тип уряду (модель опозиції в країнах з двопартійною системою, де опозиція формується меншістю на монопартійній основі; в країнах з багатопартійною системою, коли формується опозиційний блок партій; в країнах з багатопартійною системою, де традиційною є ситуація формування урядів меншості, якому протистоїть у парламенті більшість неурядових партій); рівень формальної інституціоналізації та законодавчого впливу опозиції (вестмінстерська, німецька, скандинавська, французька моделі опозиції);

— виходячи з аналізу світових моделей політичної опозиції й особливостей її становлення в Україні, доведено, що в сучасній Україні політична опозиція розвивається в рамках моделей, що притаманні — конфліктогенним багатополлярним системам, країнам з багатопартійною системою, змішаним республікам, країнам перехідного типу. Запропоновано можливі варіанти подальшого розвитку та становлення політичної опозиції в Україні, зокрема, зроблено припущення, що закріплення за опозицією широких прав і повноважень на зразок німецької моделі можливе за умов досягнення консенсусу на рівні еліти та українського суспільства в цілому, і, навпаки, у випадку збереження політичних конфронтацій функції опозиції можуть обмежитись контрольними, як це здійснено у французькій моделі.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що основні положення і висновки дисертаційної роботи є внеском до розробки загальнотеоретичного аналізу сутності політичної опозиції, започатковують комплексне науково-теоретичне дослідження процесу становлення інституту опозиції в Україні в контексті демократизації її політичної системи, розширюють можливості для формування практико-методологічної бази вирішення актуальних політичних проблем, пов'язаних із процесом інституціоналізації політичної опозиції в Україні. Положення та отримані результати дослідження поглиблюють наукові знання про особливості

становлення інституту опозиції в системі перехідних суспільств та можуть бути використані при проведенні подальших наукових досліджень з цієї та суміжних тематик. Систематизований матеріал дисертації може бути використаний при розробці загальних і спеціальних курсів з політології, державного управління у вищих закладах освіти, написанні підручників і навчально-методичних посібників.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданнях кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, висвітлювались у виступах на наукових конференціях: Міжнародній науково-теоретичній конференції «Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі» (Київ, 2006); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції» (Київ, 2007); Всеукраїнській теоретичній й науково-практичній конференції з правознавства, політології та соціології «Трансформація політичної системи: соціальні перетворення і законодавчий процес» (Київ, 2007); Міжнародній науковій конференції «Четверті юридичні читання» (Київ, 2008).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 9 робіт, з них 5 статей у фахових виданнях ВАК України, 4 — у тезах наукових конференцій.

Структура і обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 198 сторінок, з них обсяг основного тексту – 169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, аналізується сучасний стан її наукової розробки, розкрито зв'язок роботи з відповідними

науковими програмами і темами; визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету та завдання дослідження; охарактеризовано використані в роботі методи дослідження, наукова новизна одержаних результатів, їх практичне значення; подано відомості про апробацію основних теоретичних положень дослідження, його структуру та обсяг.

Перший розділ дисертаційного дослідження «Політична опозиція: теоретичний аналіз сутності та генеза ідеї» складається з трьох підрозділів та спрямований на визначення теоретичних підходів до феномену політичної опозиції в світовій та вітчизняній політичній думці минулого і сучасності, розкриття сутності опозиції як інституту демократичної політичної системи.

У підрозділі 1.1. «Основні теоретичні підходи до феномену політичної опозиції в історико-політологічному аспекті» визначено ідейне коріння сучасної теорії політичної опозиції. Аналіз світової політичної думки свідчить, що основою для виникнення та розвитку ідеї політичної опозиції як певної альтернативи політичній владі стали ті концепції, що базувались на плюралістичному принципі розуміння політичного життя. Зростання та усвідомлення опозиції як важливого компонента держави і суспільства відбувається з поширенням політичної доктрини лібералізму, теорії природного права, громадянського суспільства, концепції правової держави, теорії розподілу влади, доктрини народного суверенітету, та пов'язане із розвитком парламентської демократії, з ускладненням соціальної структури зрілого капіталістичного суспільства, формуванням багатопартійних систем в індустріально розвинутих країнах. Проаналізовано погляди філософів Платона, Арістотеля, Цицерона, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Канта, Т. Джефферсона, О. Гамільтона, Дж. Медісона, І. Бентама, Дж. Ст. Мілля, А. де Токвіля, А. Бентлі, В. Парето, М. Вебера, А. Лоуелла та ін., ідеї яких прямо чи опосередковано вплинули на виникнення сучасного розуміння політичної опозиції.

Наведений огляд політичної думки України, — зокрема, погляди таких мислителів, як С. Оріховський, Х. Філалет, В. Антонович, М. Драгоманов,

М. Грушевський та ін., — свідчить про те, що вона також пронизана ідеями плюралізму, демократизму, рівності прав та свобод людей, що є теоретичним підґрунтям для формування ідеї політичної опозиції. Однак їй ще не властиве сприйняття опозиції як важливого компонента демократичного ладу, а радше як опозиційності, протесту, опору, бунтарства, що обумовлено перебуванням України впродовж декількох століть у складі різних імперій. Відтак, як окрема проблематика теорія політичної опозиції отримала свій розвиток у працях українських вчених лише на межі ХХ – ХХІ ст., коли в умовах побудови демократичного суспільства формування інституту опозиції розглядається в контексті демократизації усієї політичної системи України.

У підрозділі 1.2. «Сучасні концепції політичної опозиції» розглянуто сучасні теоретичні підходи до розуміння політичної опозиції у зарубіжній та вітчизняній політології. Здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що для зарубіжної політичної науки є характерним визнання політичної опозиції в якості невід’ємного елементу політичної системи демократичного суспільства. Проте, фундаментальних праць, присвячених безпосередньо політичній опозиції, — серед яких праці Р. Даля, О. Кірхгаймера, Є. Колінські, Г. Іонеску, І. де Мадаріагі та ін., — не багато. Не зважаючи на те, що в західних країнах опозиція як інститут ствердилась давно і має тривалу історичну традицію функціонування, дослідження цього феномену здійснено переважно в рамках інших політичних теорій — політичних партій та партійних систем (М. Дюверже, Дж. Сарторі, М. Лааксо, Р. Таагепера, М. Шугарт та ін.), політичного конфлікту (Л. Козер, Р. Дарендорф та ін.), влади (Г. Алмонд, Дж. Пауелл та ін.), демократії та транзитології (А. Лейпхарт, Х. Лінц, А. Степан та ін.).

У роботі проаналізовано науковий доробок вітчизняних дослідників з різних аспектів політичної опозиції, характерною ознакою яких є утвердження розуміння конструктивної опозиції як чинника ефективності політики в цілому. Проте, відзначається, що комплексних досліджень з особливостей становлення та проблем формування інституту політичної

опозиції в Україні недостатньо. Разом з тим, вже сформувалась певна наукова база, яка відображає різні аспекти дослідження феномену політичної опозиції вітчизняними науковцями. Так, умови діяльності політичної опозиції в Україні розглядались в роботах В. Беха, О. Гараня, В. Журавського, І. Жданова, В. Литвина, М. Михальченка, Ф. Рудича, В. Якушика, А. Колодій; питання типології, організаційної будови, ідеологічної та соціальної основи, лідерського потенціалу політичної опозиції зустрічаються в працях Т. Батенка, Д. Видріна, Н. Вінничук, В. Горбатенка, О. Гриніва, О. Дергачова, А. Пахарєва, П. Шляхтуна; дослідження політичної опозиції у її взаємовідносинах з владою та як чинника демократизації суспільства поставали у центрі уваги вчених Ю. Бадзьо, В. Бабкіна, С. Рябова, О. Кіндратець, І. Побочія, М. Томенка; нормативно-правовим засадам діяльності політичної опозиції присвячені роботи А. Гергун, І. Когута, Л. Маймескулова, Р. Павленка, І. Павленко, О. Совгирі; історія проблеми розвитку феномену політичної опозиції розглядалась в наукових працях І. Варзаря, Г. Демиденка, Д. Шелеста, О. Якубовського та ін.; аналіз моделей інституціоналізації політичної опозиції в умовах сучасної демократії здійснено в дисертаційних дослідженнях Н. Вінничук, С. Бондар, Н. Піскарової; порівняльний аналіз особливостей становлення та функціонування політичної опозиції в різних політичних системах проведений в працях О. Кукуруз, О. Кесарчук та ін.

У підрозділі 1.3. «Політична опозиція: сутність, функції, типологія» розкривається сутність політичної опозиції як інституту демократичної політичної системи і одного з чинників суспільної демократизації. При цьому наголошується на домінуванні в українській політичній науці етимологічного підходу до поняття опозиції, що, на думку автора, однобоко розкривають її суть. В той же час інституціональний підхід до розуміння опозиції, що переважає в політичній науці Західної Європи й США та передбачає розкриття формально-статусних її ознак, є також недостатнім для розуміння

феномену політичної опозиції в суспільствах, де демократичні інституції лише формуються.

З метою попередження обмеженого й однобічного розуміння суті політичної опозиції як інституту демократичної політичної системи, у роботі запропоновано розглянути опозицію у єдності наступних її сутнісних характеристик: незгода з урядовим курсом правлячої сили, відповідно протиставлення й протидія їй; можливість й здатність здійснювати контроль, висловлювати позиції і впроваджувати альтернативні пропозиції; легальність опозиційної діяльності; боротьба за домінуючий владний ресурс.

Виходячи з виведених сутнісних характеристик та суспільно-політичних функцій опозиції як інституту демократичної політичної системи, запропоновано авторське визначення політичної опозиції як легальної форми протистояння й протидії офіційному політичному курсові, що передбачає можливість і здатність здійснювати контроль, висловлювати позиції та впроваджувати альтернативні пропозиції з метою заволодіння домінуючим владним ресурсом.

Наголошується на тому, що функціонування опозиції як повноправного інституту політичної системи можливе за умов демократичного політичного режиму, правової держави та розвиненого громадянського суспільства.

На основі узагальнення позицій науковців визначено критерії класифікації політичної опозиції, виділено і охарактеризовано її види й форми та зроблено висновок про те, що політична опозиція може реалізовувати своє суспільно-політичне призначення в тому разі, якщо вона є конструктивною, поміркованою, системною.

У другому розділі «Етапи формування та умови трансформації політичної опозиції в Україні», що складається з чотирьох підрозділів, проаналізовано процес формування політичної опозиції в незалежній Україні, визначено та охарактеризовано чинники її розвитку в умовах трансформації українського суспільства.

Запропоновано авторську періодизацію процесу становлення політичної опозиції в Україні, виділено та проаналізовано етапи її формування. Головним критерієм поділу стали чинники формування і трансформації політичної опозиції в незалежній Україні, які були виявлені в ході дослідження процесу її становлення та розвитку.

Дослідження кожного етапу становлення політичної опозиції здійснено за наступною структурою: визначення умов та чинників становлення політичної опозиції; характеристика опозиційного спектру, класифікація опозиційних сил; визначення критеріїв опозиційності; визначення ступеня сформованості політичної опозиції та рівня виконання нею притаманних їй суспільно-політичних функцій; характеристика взаємовідносин влади та опозиції; аналіз соціальної бази опозиційних сил та оцінка їх діяльності громадськістю; характеристика ресурсів опозиційних політичних сил.

Підрозділ 2.1. «Етап аморфності та тотальної опозиційності (від проголошення української незалежності 1991 року — до парламентсько-президентських виборів 1998-1999 рр.)» присвячений дослідженню першого етапу формування політичної опозиції в Україні. Його аналіз дозволяє виділити такі головні ознаки цього періоду, як аморфність та явище тотальної опозиційності, що охопило в цей період як парламентські, так і позапарламентські політичні сили та громадські організації.

Вектор опозиційності в цей час обумовлений особливостями президентсько-парламентської форми правління та направлений в бік президента й сформованої ним виконавчо-владної вертикалі. Відсутність партії чи коаліції партій, які б мали більшість в парламенті та формували уряд або підтримували його курс на парламентському рівні, створювало ситуацію, коли рішення виконавчої влади критикувалось одночасно і зліва, і справа, і з центру. Розмитість опозиційного спектру на даному етапі змушує досить обережно визначати контури опозиційних політичних сил виходячи з його поділу на ліве й праве крило та політичний центр. Взаємна опозиційність спостерігалась також і в середині самого парламенту між

партіями. Відносини з владою в цей період формувались за типом «аморфна влада – аморфна опозиція» при взаємному ігноруванні вимог та пропозицій кожної із сторін.

Серед множини критеріїв опозиційності, зокрема, таких як протидія змісту політики і методам її здійснення, протистояння стратегій розвитку країни, переважали претензії на отримання влади. Така опозиція не могла виконувати покладені на неї класичні суспільно-політичні функції. Дії опозиції часто були обумовлені чисто кон'юнктурними міркуваннями та владними прагненнями, а інформаційні ресурси опозиційних партій використовувались переважно з метою маніпулювання масовою свідомістю, компрометації опонентів, в цілях передвиборчої агітації тощо.

У підрозділі 2.2. «Етап визрівання політичної опозиції (від парламентсько-президентських виборів 1998-1999 рр. — до парламентських виборів 2002 рр.)» проаналізовано специфіку другого етапу формування політичної опозиції в Україні, який характеризується її визріванням із політичної системи та поступовою структуризацією, чому сприяли ряд чинників, серед яких: запровадження змішаної виборчої системи, що дозволило викристалізуватись політичним центрам тяжіння та додало динаміки в структуризації партійної системи. По-друге, довершення й оформлення авторитарно-олігархічного режиму, в рамках якого влада штучно обмежувала діяльність опозиції, застосовувала до неї силові методи тиску, що сприяло поступовому зміцненню політичної опозиції та визріванню чітких контурів опозиційного спектру в політичній системі України.

Так, до кінця другого етапу можна було вже виділити наступні типи політичної опозиції в українському парламенті: перший тип – це ті політичні сили, які за своєю формою були опозиційними, а за суттю – вигідно відтіняли офіційну владу, діючи на її замовлення і, таким чином, не створюючи їй реальної альтернативи; другий тип включив ті політичні сили, опозиційність яких була обумовлена чисто кон'юнктурними, вузькокорпоративними чи кар'єристськими міркуваннями, бажанням повернути до себе виборців;

третій тип – політичні сили, що згуртувались довкола ідеї боротьби з існуючим політичним режимом, з якими в суспільній свідомості починало асоціюватись поняття «політична опозиція» та зростати громадянська довіра.

Водночас про існування в цей час цивілізованої опозиції, яка б виконувала свої класичні функції, говорити ще рано: політична опозиція ще не була суб'єктом альтернативних поглядів на шляхи розвитку суспільства, не виступала з конструктивною критикою дій органів влади і її опозиційність, як і в попередні роки, мала кон'юнктурний характер.

Підрозділ 2.3. «Етап становлення опозиції як джерела альтернативної політики (від парламентських виборів 2002 р. — до «помаранчевої революції» 2004 р.)» присвячений дослідженню третього етапу формування політичної опозиції, аналіз якого дозволяє виділити наступні його особливості: чітко окреслені контури опозиційного спектру, що було обумовлено появою харизматичних лідерів, які об'єднували довкола себе партії з подібними цілями, та подальшою викристалізацією партійної системи України; поява таких суттєвих рис політичної опозиції, як альтернативність, поміркованість, організованість, конструктивність; зростання рівня виконання притаманних їй функцій таких, як здійснення просвітницької діяльності, формування політичної культури та свідомості населення, пропонування альтернативних шляхів розвитку українського суспільства, підвищення іміджу України на міжнародній арені; наявність значної громадської підтримки.

Проте, незважаючи на сформовану спільну мету — боротьба з існуючим політичним режимом, — існували розбіжності з принципових програмних питань, що значно гальмувало процес формування опозиції як дієвого демократичного інституту, а також стало головною проблемою в процесі консолідації влади в постреволюційний період. Зрозуміти суть розбіжностей та характер кожної з опозиційних політичних сил в цей період можна через їх класифікацію, що була приведена в аналітичній доповіді Центру Разумкова на тему «Опозиція в Україні», та передбачає розподіл

опозиції на системну (що була представлена в парламенті фракціями «Наша Україна», БЮТ та СПУ) – позасистемну (КПУ) та радикальну (БЮТ, СПУ) – помірковану («Наша Україна»).

Особливої гостроти в цей період набула проблема відносин влади та опозиції. Протидія опозиційним силам з боку влади проявлялась в обмеженні присутності представників опозиції в інформаційному просторі, протидії діяльності лідерів опозиційних партій, обмеженні впливу опозиції на органи державної влади. З наближенням президентських виборів 2004 року спостерігалось поступове оформлення типу відносин «нестійка влада – організована опозиція». Яскравим свідченням кризи влади, з одного боку, та організованості політичної опозиції, з іншого, стала «помаранчева революція», яка, за своєю суттю, була масовою акцією протесту громадян проти існуючого політичного режиму. Сконсолідована робота опозиції під час президентської кампанії 2004 року вивела опозицію на вищий рівень зрілості, підтвердила факт її існування як впливового політичного актора, а «помаранчева революція» яскраво засвідчила важливу роль опозиції як чинника демократизації політичної системи суспільства.

В підрозділі 2.4. ««Постпомаранчевий» період розвитку політичної опозиції в Україні (після президентських виборів 2004 року і до сьогодення)» на основі аналізу тих політичних процесів та подій, що мали місце в Україні в період після «помаранчевої революції», та діяльності політичних сил, що перебували в опозиції в цей час, виділено такі характерні ознаки цього періоду: у системі відносин «влада-опозиція» починає проявлятися механізм їх черговості; змінились обставини формування опозиційного спектру й вектору опозиційності — формування політичної опозиції тепер є похідною від створення урядової коаліції, а самі зусилля опозиційних сил спрямовані не тільки в бік президента, а й парламентської більшості та уряду; внаслідок реалізації політичної реформи та запровадження пропорційної системи формальний поділ на опозицію та урядову коаліцію став більш чітким. Проте, не зважаючи на деяку демократизацію політичного режиму та створення

більш сприятливих умов для діяльності опозиційних сил, сьогодні опозиція характеризується популістською критикою, бездіяльністю, нездатністю запропонувати альтернативу. Крім того, претензії політичної опозиції на отримання влади обумовлюють формування деструктивної поведінки з боку опозиції та змушують її діяти всупереч встановленим правилам гри, внаслідок чого опозиція втрачає суспільну довіру.

У результаті дослідження етапів формування політичної опозиції в незалежній Україні зроблено наступні висновки:

- аналіз сутнісних характеристик кожного етапу формування опозиції дозволяє говорити про лінійний процес її становлення як чинника демократизації політичної системи України впродовж перших трьох етапів, та про його призупинення в «постпомаранчевий» період, що дає підстави стверджувати про циклічний характер розвитку опозиції в Україні;

- процес формування політичної опозиції в Україні характеризується чередуванням об'єктивних та суб'єктивних передумов для її розвитку, в той час як становлення ефективного інституту опозиції можливе за умови їх поєднання. Зокрема, перший етап відзначився проголошенням демократичних цінностей та створенням об'єктивних умов для розвитку політичної опозиції. Другий і третій етапи відбувались завдяки зростанню її можливостей на фоні практично повної відсутності динаміки її владних ресурсів та сприятливого зовнішнього середовища для її розвитку. «Постпомаранчевий» період характеризується наявністю об'єктивних і структурних передумов для її розвитку, проте можливості для ефективної діяльності опозиції тепер значно обмежені її суб'єктивними чинниками, власною нездатністю до генерування нових ідей та ефективного опонування;

- формування і трансформація політичної опозиції в Україні за роки її незалежності обумовлена наступними чинниками: особливості політичного режиму, трансформація виборчої та партійної систем, поява серед української контреліти харизматичних лідерів, громадська підтримка дій опозиції, «помаранчева революція» як індикатор появи в країні політичної опозиції як

впливового політичного актора, «постпомаранчева» демократизація політичного процесу та проведення вільних виборів, реалізація політреформи.

Третій розділ «Політична опозиція в сучасній Україні: проблеми становлення та перспективи розвитку» складається з двох підрозділів та присвячений дослідженню проблем інституціоналізації політичної опозиції в сучасній Україні; визначенню перспектив становлення інституту політичної опозиції в Україні в контексті світового досвіду та українських реалій.

У підрозділі 3.1. «Проблеми інституціоналізації політичної опозиції в Україні, їх аналіз та напрямки вирішення», на основі здійсненого у попередньому розділі аналізу процесу формування та функціонування політичної опозиції в незалежній Україні, виокремлено та проаналізовано наступні проблеми становлення інституту політичної опозиції в Україні:

- відсутність консенсусної політичної культури політичної еліти в цілому та цивілізованої культури опозиційної діяльності зокрема, що забезпечило б сприйняття політичного життя за принципами здорової конкуренції, плюралізму й толерантності;

- несформованість традицій опозиційної діяльності, тобто назовні проблема дієвості та ефективності механізму наступництва «влада-опозиція», який тільки починає проявлятися в політичній системі України;

- слабкість опозиційного лідерства, що проявляється в політичному популізмі, безвідповідальності, відсутності ініціативності, авторитетності та впливовості;

- нерозуміння серед політиків та громадськості справжньої суті та призначення опозиції як інституту демократичної політичної системи, відповідно до чого опозиція сприймається лише як певна протидія владі, при чому ця протидія досить часто носить деструктивний характер;

- невизначеність нормативно-правового статусу опозиції, обов'язків та гарантії її прав, а також відсутність механізмів її діяльності, що призводить

до ускладнення її відносин з владою, дезорганізації роботи парламенту, негативно відбивається на розбудові партійної системи тощо.

Негативно на процес формування інституту опозиції в Україні впливають й чинники загального характеру, які пов'язані з проблемами демократизації політичної системи України в цілому.

Здійснений аналіз проблем формування в Україні інституту опозиції дозволяє надати наступні рекомендації щодо їх подолання: 1) законодавчо врегулювати систему розподілу владних повноважень шляхом внесення змін до діючої конституції або прийняття нової; 2) на науковому рівні визначити прийнятну для України модель політичної опозиції, яка б передбачала концептуальне визначення сутності та призначення опозиції як демократичного інституту, визначала чіткий та прозорий механізм заміни влади опозицією і навпаки; 3) законодавчо впорядкувати статус і засади діяльності опозиції з метою налагодження організації роботи парламенту та її відносин із владою; 4) важливим чинником становлення ефективної опозиції має стати проведення кваліфікованої кадрової політики, формування політичної еліти на засадах здорової конкуренції, шляхом жорсткого добору до партійних структур, в органи державного управління компетентних та відповідальних фахівців; 5) сприяти формуванню консенсусної політичної культури еліти й цивілізованих стосунків між опозицією та владою, в основу чого повинно бути покладено ідею національної злагоди.

У підрозділі 3.2. «Перспективи становлення інституту політичної опозиції в Україні в контексті світового досвіду та українських реалій» вивчено та проаналізовано світовий досвід з питань організації та функціонування політичної опозиції, на основі чого за різними критеріями виділено та проаналізовано відповідні її моделі:

— консенсус та політична багатоманітність. При цьому поняття консенсусу відображає здатність політичних суб'єктів досягати єдності в поглядах і діях щодо ключових аспектів соціального порядку, а критерій політичної багатоманітності характеризує кількість суб'єктів, що

претендують на владу. У відповідності до цих критеріїв виділено та охарактеризовано моделі опозиції в консенсусних та конфліктогенних біполярних системах; консенсусних та конфліктогенних багатополарних системах; однополарних системах;

— тип політичного режиму відображає умови середовища для функціонування політичної опозиції. Згідно цієї ознаки визначено моделі опозиції в країнах з тоталітарним, авторитарним, демократичним політичними режимами та суспільствах перехідного типу;

— характер партійної системи та тип уряду. За цим критерієм визначається характер складу опозиції: формування на монопартійній основі чи створення опозиційного блоку з кількох партій. Відповідно виділено та охарактеризовано модель опозиції в країнах з двопартійною системою, де опозиція формується меншістю на монопартійній основі; модель опозиції в країнах з багатопартійною системою, де формується опозиційний блок з кількох партій; модель опозиції в країнах з багатопартійною системою, де традиційною є ситуація формування урядів меншості, якому протистойть у парламенті більшість неурядових партій;

— форма державного правління та домінуючий суб'єкт управління відображає вектор опозиційності суб'єктів політичної опозиції. За цією ознакою визначено моделі опозиції, що притаманні парламентським, президентським та змішаним республікам;

— рівень формальної інституціоналізації та рівень законодавчого впливу політичної опозиції описує ступінь включення опозиційних партій у діяльність парламенту та визначає роль меншості в законодавчому процесі. У відповідності до цього критерію подана характеристика вестмінстерської, німецької, скандинавської та французької моделей політичної опозиції.

На основі вивчення існуючих у світі моделей політичної опозиції та аналізу особливостей її становлення в Україні здійснено спробу спрогнозувати можливі варіанти подальшого розвитку та становлення інституту опозиції в Україні. Так, враховуючи соціально-культурну

гетерогенність та політичну багатоманітність українського суспільства, а також відсутність в Україні досвіду функціонування «тіньових кабінетів» можна припустити, що модель опозиції в Україні буде формуватись за зразком західноєвропейських країн з багатопартійною системою, де опозиційний блок створюється з кількох партій, опозиційних до уряду.

Реалії українського політичного процесу свідчать про формування в Україні моделі політичної опозиції, притаманної класичному варіанту змішаної форми правління, яка передбачає двовекторність дій політичної опозиції. Однак, можлива перспектива зміни форми правління в найближчому майбутньому зумовлює й трансформацію моделі опозиції в бік президентської або парламентської республіки внаслідок зміни статусу і повноважень президента та прем'єр-міністра. За умов збереження існуючої форми правління можна припустити, що вектор та формат опозиційності в рамках існуючої моделі буде коливатись внаслідок зміни домінуючого впливу президента чи прем'єр-міністра залежно від їх авторитету та конкретних суспільно-політичних обставин.

Відсутність консенсусу в середовищі політичної еліти України за умов багатополлярності політичної системи та соціально-культурної гетерогенності українського суспільства обумовлює постійне виникнення політичних конфліктів та криз, що призводить до дезорганізації роботи виконавчої влади та іммобілізації всієї політичної системи. Виходячи з цього можна виділити два можливі варіанти становлення інституту опозиції в Україні. Перший – можливий за умов досягнення консенсусу щодо базових цінностей суспільного розвитку. При цьому можливе закріплення за опозицією широких прав і повноважень на зразок моделі опозиції у Німеччині. Другий варіант можливий у випадку збереження політичних конфронтацій та побудові політичної системи, яка б забезпечила дієздатність уряду навіть за умов нестабільної парламентської більшості, політичної нестабільності в цілому. За таких умов функції опозиції можуть обмежитись контрольними, як це здійснено у французькій моделі.

У Висновках викладаються основні результати і підсумки дослідження політичної опозиції як інституту сучасної демократії та особливостей її формування в Україні як чинника демократизації її політичної системи.

Визначено основні теоретичні підходи до феномену опозиції в історико-політологічному аспекті та доведено, що основою для виникнення та розвитку ідеї політичної опозиції як певної альтернативи політичній владі стали ті концепції, що базувались на плюралістичному принципі розуміння політичного життя. Для сучасної зарубіжної та вітчизняної політичної науки характерним є визнання опозиції в якості невід'ємного елементу політичної системи демократичного суспільства. Водночас, дослідження цього феномену здійснено переважно в межах інших політичних теорій, що пояснюється сутністю самої опозиції, яка є похідною від поняття влади.

Сутність політичної опозиції полягає в тому, що вона виступає важливим механізмом контролю за владою, забезпечення альтернативності у прийнятті владних рішень, а отже є джерелом ефективної політики. З огляду на це, наголошується на необхідності визначення політичної опозиції виходячи з інституціонально-функціонального підходу як легальної форми протистояння й протидії офіційному політичному курсові, що передбачає можливість і здатність здійснювати контроль, висловлювати позиції та впроваджувати альтернативні пропозиції з метою заволодіння домінуючим владним ресурсом. Інституційно опозиція може мати різні види та форми, однак сприяти ефективній політиці може лише конструктивна, поміркована та системна опозиція.

Визначено чотири етапи формування політичної опозиції в Україні, які синхронізуються із трансформацією політичного режиму, виборчої та партійної системи, що в часовому вимірі збігається із парламентсько-президентським виборами.

До основних проблем становлення інституту опозиції в Україні відносяться: несформованість традицій опозиційної діяльності, відсутність консенсусної політичної культури, слабкість опозиційного лідерства та

відсутність внутрішнього механізму генерування ідей, нерозуміння справжньої суті та призначення опозиції як інституту демократичної політичної системи, невизначеність формалізованого нормативно-правового статусу політичної опозиції, обов'язків та гарантії її прав. Вирішення цих проблем залежить від виконання наступних завдань: врегулювання системи владних повноважень, наукового визначення прийнятної для України моделі політичної опозиції, законодавчого впорядкування статусу опозиції, проведення кваліфікованої кадрової політики, формування консенсусної політичної культури еліти й цивілізованих стосунків між владою та опозицією на основі ідеї національної злагоди.

Світова практика виробила різні моделі політичної опозиції, які поділено за наступними критеріями: тип політичного режиму, партійної системи, форма державного правління, консенсус та політична багатоманітність, рівень формальної інституціоналізації та законодавчого впливу політичної опозиції. Виходячи з аналізу існуючих у світі моделей політичної опозиції визначено перспективи та напрямки становлення інституту політичної опозиції в Україні, що обумовлено як науково-теоретичною, так і практичною необхідністю в розробці комплексної концепції формування інституту політичної опозиції в Україні для підвищення якості її діяльності в розв'язанні завдань, пов'язаних із розбудовою української державності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Ткаченко Т.В. Генеза ідеї політичної опозиції: з історії зарубіжної політичної думки / Т.В. Ткаченко // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / Гол. ред. В.П. Бех. – Вип.64. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 96-109.

Ткаченко Т.В. Опозиція як політичний інститут та форма суспільного протесту: порівняльний аналіз / Т.В. Ткаченко // Політичний менеджмент. – 2007. - № 5 (26). – С. 40-45.

Ткаченко Т.В. Політична культура як чинник інституціоналізації політичної опозиції / Т.В. Ткаченко // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. – К.: «ІНТАС», 2008. – Вип.31. – С. 179-188.

Ткаченко Т.В. Сутність і класифікація моделей політичної опозиції в контексті світового досвіду та українських реалій / Т.В. Ткаченко // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / Гол. ред. В. П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; Творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип.75. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – С. 114-125.

Ткаченко Т.В. Формування політичної опозиції в Україні та країнах пострадянського простору: теоретико-порівняльний аналіз / Т.В. Ткаченко // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / Гол. ред. В. П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; Творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип.81. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 109-117.

Ткаченко Т.В. Формування інституту опозиції як чинник трансформації політичної системи в Україні / Т.В. Ткаченко // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції: 8-9 лютого 2006 р. / Укл. Г. О. Нестеренко / За ред. В.П. Беха. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С. 104-106.

Ткаченко Т.В. Етносоціальні аспекти політичної опозиції в Україні / Т.В. Ткаченко // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: Зб. матеріалів X Всеукр. науково-практ.

конф., Київ, 16-18 травня 2007 р.: У 6-ти т. / Редкол.: І. І. Тимошенко (відп. ред) та ін. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2007. – Т. 3. – С. 143-146.

Ткаченко Т.В. Проблеми формування інституту політичної опозиції в Україні / Т.В. Ткаченко // Всеукраїнська теоретична й науково-практична конференція з правознавства, політології та соціології [«Трансформація політичної системи: соціальні перетворення і законодавчий процес»], (м. Київ, 22 травня 2007 р.) // Віче. – 2007. – № 14 (203). – С. 31- 32.

Ткаченко Т.В. Роль політичної культури в процесі становлення інституту політичної опозиції в Україні / Т.В. Ткаченко // Четверті юридичні читання: Матеріали Міжнародної наукової конференції 3-4 квітня 2008. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – С. 443-446.

АНОТАЦІЇ

Ткаченко Т. В. Опозиція як чинник формування демократичної політичної системи в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню політичної опозиції як чинника демократизації політичної системи України, особливостей та проблем її формування в українському суспільстві. Досліджено процес виникнення та розвитку концепцій політичної опозиції. Визначено сутність опозиції як інституту демократичної політичної системи, умови її функціонування, види та форми. Виділено основні етапи розвитку політичної опозиції та умови її трансформації в незалежній Україні. Виділено та охарактеризовано проблеми процесу інституціоналізації політичної опозиції в Україні. Здійснено аналіз світових моделей політичної опозиції, визначено перспективи становлення інституту опозиції в Україні в контексті світового досвіду та українських реалій.

Ключові слова: політична опозиція, інституціоналізація політичної опозиції, демократична політична система, політична влада, трансформація політичної опозиції, модель політичної опозиції.

Ткаченко Т. В. Оппозиция как фактор формирования демократической политической системы в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 — политические институты и процессы. — Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. — Киев, 2009.

Диссертация посвящена исследованию политической оппозиции как института демократической политической системы в контексте её

общественно-политического функционального значения, особенностям и проблемам её формирования в независимой Украине.

Исследован процесс возникновения и развития концепций политической оппозиции. Установлено, что основанием для развития идеи политической оппозиции как определённой альтернативы политической власти стали те концепции, которые базировались на плюралистическом принципе понимания общественно-политической жизни.

Определена природа политической оппозиции как института демократической политической системы, дан анализ её общественно-политической роли, выделены условия функционирования политической оппозиции, её формы и виды. Исходя из приведённых существенных характеристик и общественно-политических функций оппозиции как института демократической политической системы, предлагается определение политической оппозиции как легальной формы противостояния и противодействия официальному политическому курсу, что предполагает возможность и способность совершать контроль, выражать позиции и внедрять альтернативные предложения с целью овладения доминирующим властным ресурсом.

Выделены и охарактеризованы этапы становления политической оппозиции в Украине за годы её независимости. Раскрыты условия и факторы её трансформации, среди которых определяющими стали: особенности политического режима, наличие среди оппозиции харизматических лидеров, протестное настроение общественности, «оранжевая революция» как результат становления оппозиции в лице влиятельного политического актора, реализация политреформы, трансформация избирательной системы.

Проведён анализ проблем процесса институционализации политической оппозиции на современном этапе её развития, выработаны соответствующие рекомендации по поводу их разрешения. К основным проблемам становления института политической оппозиции в Украине относятся — отсутствие консенсусной политической культуры элиты, а также

цивилизованной культуры и традиций оппозиционной деятельности, слабость оппозиционного лидерства, непонимание среди политиков и общественности истинной сущности и назначения политической оппозиции как демократического института, неопределённость правового статуса политической оппозиции.

Изучен и проанализирован мировой опыт по вопросу организации и функционирования политической оппозиции, на основании чего по разным критериям выделены соответствующие модели политической оппозиции. Определены факторы, которые влияют на формирование той или иной модели политической оппозиции.

На основании изученных существующих в мире моделей политической оппозиции, а также проведённого анализа формирования политической оппозиции в Украине, предлагается прогноз возможных вариантов дальнейшего развития и становления института оппозиции в Украине.

Ключевые слова: политическая оппозиция, институционализация политической оппозиции, демократическая политическая система, политическая власть, трансформация политической оппозиции, модель политической оппозиции.

T. Tkachenko. Opposition as Factor of Forming of Democratic Political System in Ukraine. - Manuscript.

The aim of this dissertation is an award of scientific degree for a candidate of the Political Sciences program with speciality 23.00.02 – political institutes and processes. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2009.

This dissertation is dedicated to the political opposition as an institution of a democratic political system, the particulars and problems of forming the institute of political opposition in the Ukraine. The process of the origin and development of the conception of political opposition in the political theory is researched. The author formulated the political opposition's essence as an institution of the democratic political system, distinguished and analyzed functions and types of the

political oppositions. The main development stage of the political opposition in the Ukraine is defined. The problems to institutionalize the political opposition in the Ukraine are distinguished. Also, factors that form the model of political opposition are analyzed. The types of models of political oppositions in modern democratic systems in the world are analyzed. The prospects to employ the institution of political opposition in the Ukraine are recognised and consideration given to the Ukrainian realities within the context of accepted practice in the world.

Key words: political opposition, to institutionalize the political opposition, democratic political system, political power, culture of political opposition, social-political transformation, political opposition's model.